

Pázmány Péter: Tíz bizonyság (1605)**Jegyzetek a szövegkiadáshoz. (Pázmány Péter Művei – Kritikai kiadás, 5.)**

Szerkesztette Ajkay Alinka, közreműködők Báthory Orsolya, Varsányi Orsolya, sorozatszerkesztő Hargittay Emil, Budapest, Universitas–EditioPrinceps, 2012, 532 l. + CD-melléklet.

A *Tíz bizonyság* szövegkiadásához kapcsolódó jegyzetkötet esetében egyáltalán nem közhely, ha azt mondjuk: igen régóta várt kiadványt vehetünk kézbe, hiszen a két könyv megjelenése között több mint egy évtized telt el. Igen hosszú idő ez, és akár még szemrehányással is illethetnénk az összeállítókat a „késlekedés” miatt, azonban a jegyzetkötetet áttanulmányozva megállapíthatjuk, hogy nem valamiféle „kényelmes munkatempó” okozta ezt a hosszúságos várakozást, hanem az elvégzendő feladat nagysága, bonyolultsága, amely különös precizitást, figyelmes, minden részletre kiterjedő munkát követelt. Már a szöveget közlő kötet előszavában utaltak rá a szerzők, hogy a *Tíz bizonyság* 1605-ben Grazban megjelent első kiadását tekintik alapszövegnek, annak is az MTA könyvtárában őrzött példányát, amely Pázmány saját kezű bejegyzéseit tartalmazza nagy számban és terjedelemben (ezt nevezik „munkapéldánynak”), s a nyomtatott szövegen túl ezek vizsgálatára is figyelmet kellett fordítani a jegyzetkötet összeállításakor.

A feladat nagyságát jelzi a jegyzetek mennyisége is; a *Bevezetésben* olvashatjuk, hogy több mint 2000 jegyzetet kellett feldolgozniuk a szerzőknek, továbbá a Pázmány által hivatkozott művek száma sem csekély: összesen 444, s ez a szám nem tartalmazza még a hivatkozott bibliai könyveket. Hatalmas anyagot görget magával tehát a *Tíz bizonyság* az argu-

mentáció hatásosabbá, meggyőzőbbé tetele érdekében.

A jegyzetkötet hat fő részre tagolódik. A *Bevezetés a jegyzetkötethez* című rész *Általános tudnivalók* alfejezete hasznos eligazítást nyújt az olvasónak a kötet felépítéséről, a különböző alfejezetek, mutatók tartalmáról, a bennük található adatok típusairól. Érdeemes a kötet tanulmányozása előtt figyelmesen elolvasni ezt az igen tömör és jól tájékoztató szöveget, mivel az itt olvasható információk nagy mértékben megkönnyítik az első látásra bonyolult, sokféle és nagy mennyiségű adatot tartalmazó könyv használatát. Ugyanezt, illetve a későbbi kutatást segítik elő az átirás elveiről, a jegyzetek és a mutatók elkészítésének módszereiről (amelyek egy kritikai kiadás esetében kiemelkedően fontosak) írott bekezdések.

Már az értelmezés, a további kutatások várható eredményeinek megelőlegezése irányába mutat az a táblázat, amelyben a szerzők Pázmánynak a *Tíz bizonyság* munkapéldányában található néhány kézíratos bejegyzését követik nyomon a *Kalauz* 1613-as, 1623-as és 1637-es kiadásaiban. Úgy vélem, fontos jelzés ez arra vonatkozóan, hogy a Pázmány-filológia mennyit gazdagodhat a kritikai kiadás újabb és újabb kötetének napvilágra kerülésével.

A *Bevezetést* a kiadás ismert példányának felsorolása zárja. Minden egyes példányról alapos leírás található itt, amely többek között az egyes kötetek őrzési he-

lyét, kötéstípusát, a possessor- és egyéb bejegyzéseket stb. tartalmazza.

A második rész első alfejezetében a *Tíz bizonyosság* szövegéhez kapcsolódó tárgyi jegyzetek találhatóak a szövegkiadás lap- és sorszámára történő utalással. Különböző típusú jegyzetek sorjáznak mintegy 150 lapon keresztül. Találhatunk bőséggel számgyarázatokat, fogalmi magyarázatokat. A szerzőknek bizonyára sok fejtörést okozott, hogy milyen kritériumok alapján válasszák ki az ide kerülő szavakat, kifejezéseket, hiszen nyilvánvalóan más mélységű magyarázatot igényel egy szakember, mint aki még csak ismerkedik a régi szövegekkel. Ennek illusztrálására két példa a kötet 70. lapjáról: „igij – így; eoreogbedic – nagyobbodik, növekszik”. Lehet emellett érvelni, hogy az ilyen és ezekhez hasonló magyarázatok talán elhagyhatók lettek volna, azonban úgy vélem, a kiadás megcélzott olvasóközönsége nem csupán a szűk szakma, ezért a szerzők eljárását indokoltnak tartom. Ugyancsak itt kapott helyet az „eretnekek, eretnokségek” – személyek és irányzatok – magyarázata. Mivel több tucatnyi irányzatról van szó, igen tanulságos ezek eredetének, tanításuk lényegének stb. megismerése. Ebben az alfejezetben olvashatjuk a főszövegben előforduló személyek életrajzát is.

A főszövegben előforduló latin nyelvű részek, kifejezések fordítását is ez az alfejezet tartalmazza, ami fontos eleme a jegyzeteknek, hiszen a latinul nem tudó olvasó e tájékoztatás nélkül a szöveg teljességéhez nem férne hozzá. A fordítások zömmel korrektek, pontosan visszaadják a latin szöveg értelmét. Ezért zavaró az időnként előforduló pontatlanság; pl. a 126. lapon ez szerepel: „concupiscentia – megkívánás, törekedés”, holott ebben

a szövegkörnyezetben egyértelműen a 'bűnös vágy' lenne a helyes értelmezés. Hiányoltam még a címlapon szereplő latin nyelvű szövegek, valamint a Hethesi Pethe Mártonhoz szóló ajánlás fordítását. Nem járt volna jelentős többletmunkával, a kötet terjedelmét sem növelte volna nagyon, azonban a latinul nem tudó olvasó többletinformációhoz juthatott volna. Mindez azonban cseppet sem von le a tekintélyes jegyzetanyag értékéből, hiszen csupán apróságokról van szó, amelyek az ilyen nagyságrendű munka során óhatatlanul előfordulnak.

Két külön alfejezetben kaptak helyet azok a mutatók, amelyek a Pázmány által használt műveket sorolják fel: az egyikben főszöveg szerint, a másikban szerzők szerint rendezve találhatóak. Nagyon hasznos ez a kétféle mutató, hiszen – mint a *Bevezetés*ben olvasható – Pázmány közel félezer művet említ és idéz a szövegben, így komoly segítséget nyújtanak többek között az idézetek azonosításához, visszakereséséhez, a források feltárásához, a meggyőzés módszereinek megismeréséhez, az argumentáció sajátosságainak megismeréséhez.

A harmadik, igen terjedelmes – csaknem 150 lapnyi – rész első alfejezetében adták közre Pázmány kéziratos bejegyzéseinek szövegét. Alapos paleográfiai felkészültséget igényelt ez a munka, ugyanis – amint a *Bevezetés*ben olvasható, valamint a fényképmelléleteken (6. rész) és a CD-mellékleten látható – azon túl, hogy igen nagy mennyiségű kéziratos bejegyzést kellett feldolgozni, az íráskép sem egységes. Amint a szerzők kimutatták, Pázmány különböző életszakaszaiban írta a bejegyzéseit a kötetbe, s a feltehetőleg idősebb korában írott szövegrészek jóval nehezebben olvashatók. E rész második

alfejezete a kéziratos bejegyzések műmutatóját tartalmazza.

Külön egységbe került (4. rész) a *Tíz bizonyosághoz* Pázmány által *Appendix*ként csatolt, *A Mahomet vallása hamisságáról* című, Mohamed életét és tanítását bemutató és támadó mű jegyzetanyaga. Az első alfejezet, amely szerényen *A mű létrejöttének körülményei* címet viseli, lényegében egy összefoglaló tanulmány, amely a szakirodalom (és a szerkesztő) eddigi kutatási eredményeit ismerteti. A tanulmány jó kiindulópontot jelenthet a további munkához, hiszen minden lényeges kérdéstről, kutatási eredményről említést tesz, ezáltal felhívja a figyelmet arra, hogy a kor *antiturcica* irodalmával kapcsolatban számos kérdés vár még válaszra. Egyértelműen jelzi továbbá, hogy a protestáns- és az iszlámmellenes irodalom szoros összefüggésben áll, s nem csupán Pázmány életművében.

A tanulmányt követik a jegyzetek, amelyek az *Appendix* esetében is ugyanazon rendszer szerint tagolódnak, amelyet már a *Tíz bizonyoság* kapcsán ismertettünk, azaz külön alfejezetben található a *Tárgyi jegyzetek*, majd a *Pázmány által használt művek mutatói* következnek (egyik a főszerző szerint, a másik szerzők szerint).

Az ötödik rész tartalmazza a különféle mutatókat. Mindegyik könnyen használható, jól áttekinthető. Az első Pázmány rövidítéseit közli és oldja fel, valamint a szövegben (és a kézírásos bejegyzésekben) található gyakori latin kifejezéseket és előljárószavakat s ezek magyar megfelelőit sorolja fel. Igen hasznos ez a lista, mivel egyfelől nem „terheli meg” a tárgyi jegy-

zeteket, másfelől könnyen visszakereshetők a rövidítések és egyéb kifejezések.

A második mutató felsorolja a bevezetőkben és a jegyzetekben hivatkozott műveket és szakirodalmat, ami lényegében egy teljesnek tekinthető bibliográfia a *Tíz bizonyosághoz*.

Igen fontos és informatív a harmadik mutató, amely a bibliai könyveket tartalmazza az Ószövetség és az Újszövetség sorrendjében. Ennek segítségével könnyen áttekinthető, hogy mely locusokra hivatkozik Pázmány. Hasznosnak tartom, hogy a mutatóban a szerzők jelzik azt is, hogy melyek azok a könyvek, amelyekre Pázmány *nem* hivatkozik, hiszen – amint azt a *Bevezető*ben is olvashatjuk – ennek szintén van információértéke.

A mutatók sorát a személynévmutató zárja, amelyben megtalálható mind a szövegkiadásban, mind pedig a jegyzetkötetben előforduló összes személynév minden változatban (természetesen utalózva). A 19–21. századi kutatók nevét kiskapitális betűtípussal adják meg, így ezek jól elkülönülnek a Pázmány által említett nevektől.

Külön említést érdemel a kötethez tartozó CD-melléklet, amely a *Tíz bizonyoság* 2001-es kiadását és az MTA Kézirattárában található „munkapéldány” faksimiléjét tartalmazza. Ez egyfelől pótolhatja a 2001-ben megjelent szövegkiadást, másfelől pedig a faksimile közlésével segíti a további kutatásokat.

Reméljük, hogy a következő években a *Pázmány Péter Művei* sorozat újabb és újabb kötetekkel gazdagodik, s talán a nem túl távoli jövőben teljessé válhat a Pázmány kritikai kiadás.

Lázár István Dávid

Török Lajos: *Textus viator*

Irodalomtörténeti tanulmányok

Budapest, Napkút Kiadó, 2012 (Kútfő Bibliotéka, 11), 208 l.

Török Lajos debütáló kötete sokáig váratott magára: a *Textus viator* a szerző eddigi irodalomtörténeti munkásságának a keresztmetszetét adja, 2001 és 2011 között írt tanulmányait foglalja magában. A kötetben az elemzett művek irodalomtörténeti kronológiája szervezi a válogatást, amely egy Csokonai-vers életműbeli pozicionálásától ível egészen egy Krúdy-regény (*Őszi utazások a vörös postakocsin*) interpretációjáig. Persze a kezdő- és a végpont inkább a szerző irodalomtörténeti elkalandozásának egy-egy állomása: Török Lajos érdeklődése elsősorban a 19. századi magyar prózairodalomra, illetve az azt övező történeti diskurzusokra irányul. A kötetnek mindenesetre nincs monografikus íve, ám annál jobban színre viszi a szerző irodalomtörténeti habitusát, szemléletét, olvasási-értelmezési modelljeit. A recenzióban elsősorban ezek feltekerpezésére vállalkozom.

Első nekifutásra nincs könnyű dolog, hiszen gyökeresen eltérő megközelítésmódok kavalkádjával szembesít a kötet: a szorosabb szöveginterpretációk (*Magyarország 1514-ben; Erdély aranykora; A Noszty fiú esete Tóth Marival* stb.) mellett kiemelkedő szerepet kap a recepciótörténeti megközelítésmód (Csokonai-tanulmány; *A jövő század regénye*), a történelmi regény kapcsán pedig a műfaji alakzatokra fókuszáló olvasás. Ugyanakkor több tanulmány komolyan hozzászól a 19. század sajtó-, nyilvánosság- és kultúrtörténeti folyamataihoz is. Két markáns tendencia mindenesetre kirajzolódik az eltérő megközelítésmódokban: a legszembetű-

nőbb talán az időfelfogásokra, a jelen-múlt-jövő állandó oszcillálására irányuló értelmezői tekintet, amely az irodalmi diskurzusformák legkülönbébb alakzataiban próbálja megragadni a történelmi időben végbemenő változások dinamikáját és a folyamatot megragadni óhajtó értelmező alakzatokat. A 19. század ideális vizsgálódási terepnek bizonyul, hiszen nincs az emberiség történelmének még egy olyan évszázada, amely ennyire gyökeresen átformálta volna az európai társadalmak-gazdaságok szerkezetét, a közgondolkodás évszázadokon át bevéssződött alapmintázatait, s így dinamikusan új irányokat vettek a – folyamatot kibontakozásában leírni és megragadni óhajtó – irodalmi közlés- és értésmódok is. Török Lajos hermeneutikai attitűdje erre a folyamatra hangolódik rá, s ez a kérdésfelvetés valamilyen formában szinte mindegyik tanulmányában előbukkan.

A téma a kötet két kiemelkedő színvonalú írásában kerül alaposabb kibontásra: *A jövő alakzatai (Az időtapasztalat nyelvének néhány sajátossága az 1830–40-es évek magyar politikai diskurzusában)*, illetve a „*Kelet népe és Pesti Hírlap*” (*Politika, könyv és sajtó 1841-ben*) egyaránt feszes gondolatvezetésű, komoly háttéranyagot feldolgozó és interpretáló sajtó- és nyilvánosságtörténeti tanulmány. *A jövő alakzatai* – a kosellecki teoretikus modellre építkezve – elsősorban a *haladás* és az *óra* motívumainak jelentésalakzatait járja körül Széchenyi, Kossuth, Eötvös és Kemény politikai megnyilatkozásaiban: azt vizsgálja, milyen eszmei-retorikai mezőben zajlott

a gyökeres változás megtapasztalása és reflexiója a szerzők politikai nyelvhasználatában. Ám az időtudatra és az eszmétörténeti kontextusokra ügyelés rávilágít arra is, hogy a reflektáló gondolkodás és a politikai cselekvés nem választható el egymástól: „a politikai gyakorlat terén végbemenő változások szorosan összefüggtek az időtudatban és annak nyelvi artikulálódásában bekövetkező változásokkal” (27). Lényegében ezt a gondolatot fűzi tovább a következő tanulmány, amely a szimbolikus dátummá emelt 1841 szellemi történéseit, s a *Kelet népe* vitát egyfajta „mediális forradalomként” írja le, amely hatásában radikálisabb volt, mint a „valódi” forradalom (53). Itt már valóban a politikai cselekvés szellemi dimenziója kerül a fókuszpontba, a két emblematikus történelmi személyiség, Kossuth és Széchenyi eltérő stratégiáinak szembeállításában. De a tanulmány „főszereplője” inkább az az 1841-ben bekövetkező fordulat, amikor is a magyar társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása lezajlik: a Pesti Hírlap sajtóorgánuma a politikai cselekvés új dimenzióját és új ágensét is létrehozta az egyre szélesedő olvasóközönség gondolkodásának aktivizálásával. A tanulmány a *Kelet népe* és a Pesti Hírlap mediális különbségeiben ragadja meg a könyv és a publicisztika eltérő kommunikációs stratégiáit: a múlttal számot vető, a jövőbe tekintő és az író elötérbe állító könyv médiumát háttérbe szorította a jelenre fókuszáló, közösségi ágens is „megszólaltató” napilap kommunikációs médiuma.

Recenzióm felvezetésében két tendenciát ígértem Török Lajos irodalomtörténeti habitusának a leírásában: a másik jellemző vonás – véleményem szerint – a szorosabb szöveginterpretációtól való tartózkodás. Az értelmezői tekintet akkor is

tagabb összefüggésekre fókuszál, ha tárgyul egy konkrét irodalmi szöveget (verset, novellát, regényt) választ. A kötet két meghatározó tanulmánya már eleve a politikai és az irodalmi diskurzusok határvidekén kalandozik, de Török például egy Mikszáth-novellaelemzést is egy kultúrtörténeti jelenség leírására „áldoz be”: Az *öreg szedő* apropóján a 19. századi nyomdászati feladat szerkesztői hatásköreit elemzi. Feltűnően érdekli a szerzőt az irodalmi szövegek és jelentésképző irányultságuk „továbbíródása”: A *golyakalifa* elemzése – a recepció pszichológiai értelmező apparátusának kritikája után – Jósika Miklós 1865-ben írt regényéhez, a *Két élethez* jut el, és a két írás párbeszédében találja meg az értelmezői érdekeltiséget. A Krúdy-interpretáció a regény két szövegváltozatát veszi górcső alá, akárcsak a kötet nyitó tanulmánya, amely két Csokonai-vers (*A vidám természetű poéta* és *Az én poézisom természete*) alakulástörténetét vizsgálja, miközben termékeny párbeszédbe lép a Csokonai-filológia pályakép-értelmezéseivel. Az irodalmi szövegek időben lezárulatlanul változó, formálódó entitások Török szemléletében, s továbbíródásuk, „utazásuk” a recepció diskurzusában is állandósul. A Csokonai-recepció mellett így lesz kiterjedt vizsgálódás tárgya *A jövő század regényének* befogadás-története. Kifejezetten találó ez a megközelítés, hiszen a regény recepciójának alakulása legalább olyan izgalmas kérdéseket vet fel, mint maga a Jókai-opusz, amely lényegében újírárodik a változó történelmi korok értelmező kontextusainak radikális gazdagodásával: ami a költői fantázia túltengésének tűnt a kortárs recepcióban, az később az elkövetkező korok zsarnoki diktatúráinak váteszi előrejelzésévé vált. Azonban e kiváló írás olvasásakor is foly-

ton felvetődött bennem a kérdés: vajon nem funkciótlan-e a recepciótörténet áttekintése, ha nem társul hozzá szorosabb szövegeolvasat?

Ha itt nem is, más tanulmányok esetén úgy éreztem, hogy a szöveginterpretációk ott is halasztódnak, ahol joggal várnánk a kibontakozását. A legkirívóbb példa a Noszty-elemzés (*A vég nélküli kezdet, avagy a „lefejezett” szöveg*). Török itt elsősorban a szöveg paratextusaiból (a szerzői *Utóhangból* és a fejezetcímekből) próbál értelmezői szempontrendszerrel kreálni, de hogy mi is valójában az interpretáció tétje, az számomra nem vált világossá. A tanulmány meglepően hirtelen véget ér, lényegében azelőtt, mielőtt elkezdődött volna, így a záróformulává avanszáló utolsó bekezdés meglehetősen öncélú és kifejtetlen konklúzióként hat: „Ahhoz nem fér kétség, hogy a legutóbbi idézet lehetőséget ad arra, hogy az írás aktusa áthelyeződjék a befogadói oldalra, s ez azazal a következménnyel jár, hogy az eredetileg elbeszélői identitás az olvasó által vissza- vagy továbbírt szöveg olvasójává válik.” (147.) A tanulmány „lefejezése” más írásokban is problémát okoz: kurtán-furcsán végződik az *Emlékezet és történelem* (76), akárcsak a Babits-regény elemzése: „Mindebből pedig az a következtetés is levonható, hogy a *Két élet* és *A gölyakalifa* »párbeszéde« semmi esetre sem képes romantika és modernség dialógusának modellálására” (184). A párhuzamos olvasást visszavonó értelmezői gesztus inkább berekeszti, mintsem nyugvópontra helyezi az interpretációt, és némi zavart okoz a regények megítélésében.

Az interpretációs potenciál kiaknáztatlanul hagyása jóval koncepciózusabban megírt tanulmány esetében is viszszaüt. A *Tantalus árnyékában* hiánypótló

írás: Gozsdu Elek kis kiterjedésű életművének megszólaltatását – Dobos István monográfiáján (*Alaktan és értelmezéstörténet*) kívül – nagyobb ívű munka még nem vállalta fel, ráadásul a *Tantalus* kötet novellaciklusként olvasása kiváló lehetőséget teremt a meglehetősen homogén Gozsdu-novellisztika koncepciózus értelmezésére. Éppen ezért furcsa számomra, hogy az érzékeny prózaelméleti és interpretációs felvetéseket megfogalmazó tanulmány – az argumentáció több pontján is – mintha önmaga ellen beszélne. Az indokoltnál nagyobb szkepszist, egyfajta borongósan ironikus hozzáállást, „kétkelő attitűdöt” (154) érzékeltem a novellaciklus fogalmának a tisztázásában. A szerző egy grandiózus mondata például azt sugallja, mintha nem is lenne különösebb létjogosultsága az ilyen irányú megközelítéseknek: „Így a megelégedettség, amely akkor kerítheti hatalmába a téma iránt fogékony elmét, amikor a *novellaciklust* olyan képződményként értelmezi, amely a *novellát* egy szerkezetileg, műfajilag, poétikailag újra- és/vagy átkomponáló kontextus részeként mutatja fel, csak pillanatnyi-nak, esetlegesnek bizonyulhat, ugyanis a *novella* és a *ciklus* fogalmak [együttes] használatának, alkalmazásainak időben és térben mutatkozó változékonysága, az e terminusokkal megnevezett jelenség önállóságának létezettségébe vetett hit nyílt vagy burkolt megkérdőjelezése aligha engedi, hogy rögzíthetővé váljanak olyan interpretációs kritériumok, amelyek segítségével tartósan és a bizonyosság akár csak halvány ígéretével is képesek lennének szövegek halmazát a komponált-ság eme változatának eseteként felismer-ni.” (150; kiemelés az eredetiben.)

Tényleg minden kötet „valahol félúton áll a novellagyűjtemény és a novellaciklus

között” (152), ám ennek a „köztességnek” a befogadói lekövetése talán nem ennyire komplikált hermeneutikai feladat. Első körben (olvasás)antropológiai alapadottság, hogy amennyiben egyben olvassuk a közös címmel ellátott, egy kötésbe zárt szövegeket, összefüggéseket keresünk közöttük (ahogyan ezt az evidenciát Hajdu Pétertől idézi is a szerző: 151). Ráadásul az észlelő megértést követő értelmező fázisban is olvasásalakzat marad a novella-ciklus: dönthetünk úgy, hogy a vélt vagy valós tematikus és nyelvi motívumok, a teremtett világok átjátszásai egy autentikus olvasat kiindulópontjai lesznek, vagy éppen ellenkezőleg, egyáltalán nem csábítanak ilyesmire. Én mindenesetre inkább azon a véleményen vagyok (akár „dilettantizmusba hajló nyugalommal”), hogy az ilyen olvasás jóval kevesebb bizonytalanságot takar, s jóval kevésbé igényel „mentális, lélektani, morális” megalapozást, mint amennyire Török Lajos sugallja. Aki azért – ezt hangsúlyoznom kell – nagyon markáns állásfoglalást képvisel, s a „köztesség” és „határhelyzetben olvasás” metaforáival ragadja meg a novellafüzérek befogadásának kulcsmechanizmusát (154, 159).

Ám a sok dilemma elveszi az élet a Gozsdu-korpusz olvasatának, a felesleges önreflexív műveletek pedig végül oda vezetnek, hogy Török éppen azt a gondolatmenetet nem bontja ki, amely *Tantalus*-értelmezésének a fókuszpontjában áll. Egyetérték a szerzővel: a Gozsdu-novellákban „egy morális, filozófiai, lélektani összetevőkből álló antropológiai modell” körvonalazódik, ám ennek a mibenlétéről már inkább csak néhány részleges konklúzió beszél (pl. „az *Ultima ratió*ban minden azt megelőző elbeszélésbéli figura antropológiai modelljének

végso próbájával találkozhatunk”, 173), az olvasat valós antropológiai kibomlása elmarad. Ennek okát – újfent – az egyes novellákra irányuló, szorosabb szövegértelmezés elmaradásában látom. Török például „a mizantrópiának az elbeszélői karakterizációs terébe való bevonódásáról, [...] a mizantrópiában közössé váló antropológiai horizontról” (165–166) beszél az *Egy falusi mizantróp* kapcsán, mondván, a tanú-elbeszélő egyfelől nem cáfolja a szereplő Pakaszky Pál állítását („a szeméből is látom, hogy ön is embergyűlölő”), másfelől tájleírásai a főhős emberszemléletét sugallják. Valójában épp az ellenkezőjéről van szó: a novella árnyalt metaforikus utalásrendje (a varjú-motívum), a rövid párbeszédek, a szereplő-narrátor ételbeszélésének áramlása úgy leplezi le Pakaszky önfelmentő narratívájának, mizantróp szemléletének ellentmondásait, úgy mutatja fel a figura pszichés zavarait, hogy a ráismerés műveletét az olvasóra bizza.

Minden válogatást közreboicsátó irodalomtörténész szembesül azzal a dilemmával, hogy aktualizálja-e az eredeti tanulmányok koncepcióját, stílusos jellemzőit, vagy pedig megtartsa-e azokat az eredeti szöveggközlés állapotában. Mindkét verzió mellett és ellen szólnak érvek: nyilván nehéz újra felvenni egy régen letett értelmezés fonlát, újra betájolni az átformálódó recepció környezetet, ugyanakkor az is kétségtelen, hogy a tanulmányok új kontextusba kerülnek, új időindexet vesznek fel, s így jelentősen megváltozik a beszédhelyzetük. Török tanulmányai is egy rejtett irodalomtörténeti narratívába álltak össze a „kötetkompozíció” kronológiai logikájának köszönhetően, s ez fokozottan érvényes a 19. századi történelmi regény műfaji alakzatát tárgyaló három tanulmányra. S ha a *Textus viator* gerin-

cét adó írásokra fókuszáló, nem tartom szerencsés megoldásnak az eredeti közlések megtartását, az átdolgozás és/vagy továbbbírás elmaradását.

Török Lajosnak markáns elképzelése van a 19. századi történelmi regény műfaji alakváltozatairól. A koncepció kiindulópontja a Pierre Nora-féle „emlékezet vs történelem” oppozíció: a (kollektív) emlékezet állandó jelenvalóságban tartja a hagyomány átörökítendő aspektusait, a történelem (történetírás) viszont már csak a múlttól való elválasztottság, idegenség távolából tudja szemlélni és értelmezni azt. Ebbe a köztes térbe lép be a 19. századi történelmi regény alakzata, amely a két értésmód határmezsgyéjén alapozza meg a múltkonstrukcióit. Ez a műfaji megközelítés Török Lajosnál jelent meg először, s hatékonyságát mutatja, hogy két évvel később Bényei Tamás is ebben az összefüggésrendszerben ragadja meg a kortárs történelmi regény poétikai dinamizmusát (*Történelem és emlékezés a kortárs történelmi regényben*, Alföld, 2005/3). Ugyanakkor Török írása (*Emlékezet és történelem*) a tanulmánykötet új kontextusában már torzónak tűnik: az elméleti felvetést két rövid szövegrészlet (Kemény töredékben fennmaradt műve, az *Izabella királyné és a remete*, valamint P. Szathmáry Károly *Sirály* című regényének egy-egy passzusa) értelmezése követi, amely meglehetősen tételszerűen demonstrálja csak a koncepció érvényességét. Nem értem, miért nem lép be ide mondjuk egy „frissen megírt” *Zord idő*-elemzés: a regény nyitánya jóval beszédesebb emlékezet és történelem viszonyáról, mint a Kemény-regénytöredék felvezetése, ráadásul a szöveg egésze elemezhető lett volna ebből a nézőpontból. Így mindhárom, meghatározó 19. századi

regényírónk (Eötvös, Kemény, Jókai) fókuszpontba kerülhetett volna a kötetben.

Az Eötvös-elemzés (*A történelem mint tapasztalat és várakozás*) a kosellecki tapasztalat és várakozás fogalmi oppozícióját mozgósítja, és pontos elemzés tárja fel a szereplői és a narrátori szólamban tetten érhető állásfoglalásokat a múlt–jelen–jövő viszonyáról. Az értelmezés másik szempontrendszere viszont látványosan kidolgozatlan marad: a *Nemzet és személyiség* c. fejezet a regényben megképződő nemzetkonstrukcióra kérdez rá, hangsúlyozva, hogy „a történések jelenébe belépő múlt és jövő horizontjai egy olyan történelem kontinuitásának képzetét teremtik meg, amelynek középpontjában a nemzeti [...] önállóság kérdése áll, és amelynek létezhetősége éppen a XVI. század eleji világban válik kérdésessé” (84). A részletes kifejtés azonban elmarad, és sovány konklúzió-nak tűnik, hogy „a nemzet fogalmának [...] integratív funkciója a *Magyarország 1514-ben* szövegvilágában szubjektumhoz kötött történetiségképletek eredőjeként revelálódik” (85).

A történelmi regénnyel kapcsolatos sztereotípiák egyike, hogy a romantika korának szülötteként lényegében a nemzeti folytonosság reprezentánsa, a közösségi identitástudat hordozója. Meggyőző elemzés viszont még nem született arról, hogyan is van ez, valójában milyen nemzetképet hordoznak a történelmi regények. Török kiválóan megnyitja ezt az értelmező távlatot, meggyőző választ viszont a nemzetfogalom árnyaltabb körüljárása hozhatott volna. A tanulmány 2004-es publikációja óta a korszak irodalomtörténet-írásának egyik meghatározó eligazodási-vizsgálódási pontja lett a nemzet fogalmának irodalmi reprezentációja (pl. SZAJBÉLY Mihály, *A nemzeti*

narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában *Világos után*; S. VARGA Pál, *A nemzeti költészet csarnokai*). Török egyedül Kulin Ferenc írását lépteti be ebbe az összefüggésbe, s ez 2012-ben már feltűnően kevés: az ígéretes elemzés itt is véget ér, mielőtt valójában kibontakozott volna.

Az *Erdély aranykora*-interpretáció (*A történelem [félre]olvasása*) első megjelenésekor úttörő munkának számított a Jókai történelmi regényeiről zajló (vagy inkább lapangó) diskurzusban: sőt, lényegében mind a mai napig az egyetlen erős hozzászólás a témában. A tanulmány kiinduló- és záró pontja, a 20. század végén virágzásnak induló, kortárs magyar történelmi regény olvasási és receptív tapasztalatainak mozgósítása kiváló keretet ad az olvasatnak, ám 2013-ból szemlélve már kevésbé tűnik termékenynek: főként azért, mert alig járul hozzá a Jókai-féle történelmi regény szisztematikusabb poétikai karakterének a megragadásához. Kiváló leírását kapjuk például a történelmi személyiségek Jókai-féle reprezentációjának (103–104) vagy a

történetkezelés egyedi eljárásainak (107–110), ám fel lehetett volna tenni a másik két tanulmányban opponált kérdéseket: mit tud emlékezet és történelem, tapasztalat és várakozás összefüggérendszerében a Jókai-regény; milyen nemzetfogalom konstruálódik meg az *Erdély aranykorában*? Véleményem szerint ez a leginkább történetfilozófiai távlatú Jókai-regény, amelyben az író már azelőtt lebontja a pozitív nemzeti jövőkép ideálját, mielőtt irányregényeiben vagy a nemzeti mítoszt teremtő *A kőszívű ember fiaiban* megkonstruálná azt. Persze lehet, hogy nem így van, de az biztos, hogy Török Lajos történelmiregény-olvasatának valamennyi regiszterében dialógusképes a Jókai-szöveg.

Újra hangsúlyozom: szinte valamilyeni kritikai észrevételem a továbbírás elmaradására vonatkozik, ami nem feltétlenül adekvát elvárás egy válogatott tanulmánykötet esetében. Mindenesetre az időbeliség útjain utazó és utaztatott szövegek mindegyike gazdagodhatott volna a jelenbeli újragondolás aktusával.

Bényei Péter

Szilágyi Zsófia: Móricz Zsigmond

Pozsony–Budapest, Kalligram–Pesti Kalligram, 2013, 782 l.

Az irodalomtörténeti munka egyik legkülönösebb, gyakorta vitatott terméke a monográfia. Mind kívülről, a szélesebb olvasóközönség felől, mind a szűkebb tudományos közösség részéről számos vita övezi szerepét, nem ritkán létjogosultságát is megkérdőjelezve. A szakma egy rétege a szerzővel való leszámolás barthes-i ábrándját fenntartandó igyekszik elfordítani fejt az alkotó életét, életművét fir-

tató írásoktól, míg a szélesebb közönség sok esetben meglegedne a középkorai tankönyvek rövidebb és „fogyaszthatóbb” összefoglalásaival. Ennek ellenére a műfaj makacsul tartja magát, évről évre újabb és újabb kötetekkel bővül a könyvtárak monográfia-szekciója, különböző megoldásokat keresve a mostoha műfaj 21. századi átmentésére, megújítására. Monográfiákra ugyanis szükség van, hiszen a szerzői

életút lezárulta után mozgásba jövő életmű egyfajta mérföldköveit szolgáltatják ezek a munkák, amelyek egyfelől jelzik az adott életmű pillanatnyi státuszát, másfelől (ideális esetben) továbblendítik a kutatást, új utakat nyitva a művekhez vagy éppen ellentmondást generálva az egyes értelmezők között.

Szilágyi Zsófia régen várt, lényegre törően *Móricz Zsigmond* címet viselő kötete írásakor sem kerülhette el a szembenézést a műfaj problémáival. Számptalan alapvető kérdésben kell állást foglalni egy efféle összefoglaló munka írása közben a szerző sokat vitatott pozíciójától a tárgyalt művek kiválasztásán keresztül a szerkezet alapját biztosító logikai vagy kronológiai rend felállításáig. A 2013-as könyvhétre napvilágot látott Móricz-monográfia szerzője, akiről túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a Móricz-kutatás meghatározó alakja, ezekkel a kérdésekkel egytől egyig számot vetett, dokumentálja a monográfiaírás nehézségeivel való viaskodást, és egyedi megoldást kínál a látszólag idejétmúlt műfaj megújítására. Részletes bevezetőjében üdítően személyes hangon vezet be olvasóját a monográfiaírás kulisszái mögé: kételyeinek és választásainak hálózatába, melynek eredményeként egyedi megoldást kínál a látszólag idejétmúlt műfaj megújítására.

Elsődleges kérdés, hogy mit kezd a monográfus az íróval, biográfiájával és azzal a hagyományrendszerrel, sőt kultusszal, ami a tárgyalt szerzőt övezi.

Móricz Zsigmond megítélése az elmúlt évtizedekben igen széles skálán váltakozott: hol mint a modern próza fölülmúlhatatlan képviselőjét (pl. HEGEDŰS Géza, *A magyar irodalom arcképcsarnoka*, Bp., Móra, 1976, 302–306), hol mint teljesen érdektelen, a 20. század végére érvényét

vesztített múltbéli figurát jellemezték (pl. ESTERHÁZY Péter, *Utószó, szó, szó* = E. P., *Írások*, Bp., Magvető, 1994, 186). Életművét előszeretettel sajátította ki több közösség is: olykor mint népi író, máskor mint a kritikai realizmus jeles képviselőjét mutatták be, műveinek interpretációját végtelenségig kiszolgáltatva az adott ideológia ízlésének, céljainak. Akár NAGY Péter 1953-as kandidátusi értekezését (*Móricz Zsigmond*, Bp., Művelt Nép, 1953), akár CZINE Mihály monográfiáit (*Móricz Zsigmond útja a forradalmakig*, Bp., Magvető, 1960; *Móricz Zsigmond*, Bp., Gondolat, 1968) vizsgáljuk, a képviselt ideológia minden esetben egyértelműen kirajzolódik. Nagy Péternél a politikai elköteleződés szövegbe fonódása szinte parodisztikus hatást kelt a mai olvasóban, aminek érzékeltetéséhez talán elegendő a monográfia utolsó mondatait felidézünk: „Móricz tehát nemzeti kultúránk ragyogó csillaga, regény- és elbeszélőirodalmunknak a múltban elért legmagasabb, s mindmáig meg nem haladott csúcsa; de nemcsak nemzeti kincsünk ő, hiszen műveivel része a haladó emberiség nemzetközi kultúrájának is, s mint ilyen, jogos tárgya, növelje nemzeti büszkeségünknek. [...] vele és általa is hozzájárultunk a haladó népek kultúrájához, az ő műve is egy obulus azok közül, amelyekkel – Sztálin elvtárs szavai szerint – a kis nemzetek és a nagyok egyaránt gazdagítják a haladó nemzetek közös kultúrájának kincsházát.” (NAGY, *i. m.*, 403.) Czine Mihály pedig némiképp a népmesei hagyományokat használva beszélte el a nép gyermekének, későbbi legjelentősebb képviselőjének felemelkedését. Már 1968-ban megjelent kötetében is a Móricz-recepció problémáit említi: „A már-már szoborra merevített Móricz Zsigmonddal szemben ellenérzés is mocorog. Vannak, akik kor-

szerűtlennek érzik; naturalistának, sőt egysíkúnak, pongyolának. Igaz, a világ, amelyet ábrázolt, elmúlt; a szociális tragédiák helyét másfajta kérdések foglalták el, s a prózának voltak, s vannak másféle útjai is.” (CZINE, *Móricz Zsigmond*, Bp., Gondolat, 1979, 187–188.)

A többszörös „zászlóra tűzés” tehát már az 1980-as évekre eltávolította tőlünk, olvasóktól, és párbeszédképtelenné mutatta az életmű darabjait, majd a kisajátított interpretációk elévülésével, kiüresedésével mutatkozhatott Móricz érdektelen, Esterházy Péter sokat idézett (Czine gondolatait felidéző) írása szerint „az idő által kifosztott” figurának. Ennek a problémának tudomásul vételéhez és az életmű újragondolásához az irodalomtörténet bevált rendje és módja szerint meg kellett várni egy nagyobb évfordulót: a szerző születésének 125. évfordulóján, 2004-ben több konferenciát is rendeztek (*A kifosztott Móricz, Az újraolvasott Móricz, Móricz Zsigmond világa*), melyek előadásai tanulmánykötetek formájában írásban is megjelentek. Ezek után jelentkezett Szilágyi Zsófia *A továbbélő Móricz* című innovatív kötetével, mely Móriczot a kortárs irodalom felől mint élő hagyományt mutatta be. Ezt a munkát követte az a sok éves, alapos kutatómunka, amelynek eredményeként idén (ismételten egy fontos évfordulón, a szerző halálának 70. évfordulóján) kézbe vehettük a régen várt összefoglaló monográfiát.

Szilágyi Zsófia, szakítva a korábbi hagyományokkal, elhagyja a szokásos választást, miszerint vagy kizárólag életrajzot, vagy „munkarajzot”, pályaképet vázolnak fel a kutatók. Alapvetően az életrajz kronológiája ad keretet a kötetnek, de az események tárgyalásánál az élethez szervesen kötődő, párhuzamosan alakuló életmű

gyakran megbontja a szigorú időrendet: sokszor úgy mutatja be az átélt eseményeket, mint motivikusan továbbélő elemeket vagy tágabban ható ihletanyagot. Ennek megfelelően a művek nem az életrajzból válnak értelmezhetővé, mint ahogyan az életesemények sem a művekből olvashatók ki, hanem a különböző forrásanyagok egymással összevetve, egymáshoz szervesen kapcsolódva árnyalják a bennünk fejezetről fejezetre át- és újraalakuló Móricz-képet. A kötet egésze tehát csomópontok mentén szerveződik, amelyek – mint a fejezetcímek is mutatják – éppúgy utalhatnak az író személyes életének élményeire (pl. *Kívül a családon, Csibe és Apuka*), mint történelmi körülményekre (pl. *Kitört a háború, Debreceni cipő formájú Magyarország*). Ebből az életmű egyfajta organikusan alakuló hálózatos képe rajzolódhat ki, mely mindenképpen szakít a szokásos egymásra épülő, teleologikus szerkezeti modellel, amellyel a korábbi monográfiák operáltak.

Szilágyi Zsófia célja tehát kettős: egyfelől az életút állomásait, eseményeit igyekszik összegyűjteni, a rendelkezésre álló forrásokat azonban minden esetben alapos kritika alá veti – az író születésének dátumát például éppúgy nem veszi készen kapott, biztos ténynek, mint a halálának többféleképpen elbeszélte körülményeit. Másfelől látszólag a megélt esemény későbbi irodalmi művekbe kerülése érdekli, amely nézőpont által a keletkezés idejét tekintve egymástól távol eső művek is összetartozónak tűnnek fel. Ilyen például a gimnáziumi éveket tárgyaló *Kívül a családon* című fejezet, amelyben az 1890 és 1899 közötti élményanyaghoz kapcsolja az 1920-as *Légy jó mindhaláligot* és a tíz évvel később keletkezett *Forr a bort* is. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a

szerző a regényeket a megélt élmény különböző megfogalmazásainak tekintené. Ahogyan a *Légy jó mindhalálig* kapcsán írja: „Ha Nyilas Misi történetét Móricz saját életének irodalmi visszfényeként és gimnáziumi éveinek egyedüli tanúbizonyságaként kezeljük, nemcsak az életmű kontextusából emeljük ki, elfelejtve, hogy Móricz ezt a kilenc évet több műve alapjaként is használta, de korának irodalmából is, holott a huszadik század első időszakában, egészen a negyvenes évek elejéig, tanár- és iskolaregények egész sora született a magyar és európai irodalomban.” (48.)

Ami alapjaiban megkülönbözteti ezt a monográfiát a többitől, az az érzékenység, sőt – talán nem túlzás állítani – a szeretet, amellyel az anyaghoz nyúl. Ez ugyanis alapjaiban határozza meg a kötet szerkezetét. Az életműből részletesebben tárgyalt művek kiválasztásánál, az életrajzból kiemelt problémák, sőt a felvázolt irodalmi párhuzamok tekintetében is igyekszik akár (a monográfiához hasonlóan népszerűtlen) szubjektív értékítélet preferenciáit érvényesíteni. Szilágyi Zsófia arról akar beszélni, azt akarja körüljárni, ami érdekesnek mutatkozik. Ennek megfelelően mindig a vizsgált művekhez igazítja az alkalmazott szempontrendszert is, nem erőltet rá minden egyes műre egy kiválasztott elemzési sablont. A kötet korábban említett személyessége révén pedig nemcsak a saját érdeklődésének kiindulópontját is szolgáltató dédnagymama, Kálmán Bella története kerül be a kötetbe (77–79), hanem az irodalmi párhuzamok felvázolásában is tetten érhető. Szilágyi Zsófia egyaránt kamatoztatja a kortárs irodalomban való jártasságát, az orosz irodalomról vagy Kosztolányi életművéről való beható ismereteit is, saját érdek-

lődéséhez igazodó újabb szempontokkal bővítve a művek interpretációs körét.

Móricz életművével kapcsolatban a monográfusnak szembe kell(ett) néznie a kanonikusnak tekintett (ennek megfelelően százszor és százszor elemzett) alkotások problémáival, vagyis azzal, hogy egy új monográfia hogyan, milyen irányban tudja elmozdítani egy-egy mű értelmezési keretét. Erre igen innovatív válaszkísérletek bontakoznak ki a kötetben. Az *Úri muri* kapcsán például Szilágyi Zsófia a kiadás kontextusát veszi elemzése alapjául, és egy talált tárgyon keresztül igyekszik elérni, hogy „legalább valamennyire azt a Móriczot lássuk, akit a korabeli olvasók” (381). Vagyis az untilag elemzett kötetet olyan regényekkel olvassa össze, amelyekkel az Athenaeum Kiadó egy prospektuson reklámozta. Ez az ötlet különösen szórakoztató oldalakkal oldja a kötet anyagát, s bár a tárgyalt regényről való tudásunkat nem mélyíti, mégis szívesen bocsátkozunk a játékba a szerzővel. Így kissé fellazul a „nagy kortársakkal” (a kötetben túlnyomórészt Kosztolányival) való összevetés rendje is, hiszen ezúttal elfeledett írók (mint Hegedüs Sándor vagy Drasche-Lázár Alfréd) elfeledett műveit tárja elének Szilágyi Zsófia.

Egy Móriczéhoz hasonló hatalmas méretű életmű összefoglalásakor azonban nemcsak az agyonértelmezett művekkel gyűlhet meg a monográfusok baja. Fontos kérdés ugyanis, hogy mit lehet kezdeni a kevésbé sikerült alkotásokkal. Ennek kapcsán emelendő ki az a kötet egészét jellemző humor, amellyel például a *Kerek Ferkóról* (és annak filmes feldolgozásáról) szól: „A Budapestről nemrég hazatért főhősnőt, Mariskát, akit ott még Merrynek szólítottak, nem az unalmas, sőtlan, testi vágyakat sem keltő mérnök vonzza, hanem a duhaj, mulató, szép Kerek Ferkó. Mégis

a férjnek alkalmasabb jofut választania, a józan eszére hallgatva, de Kerek Ferkó, és persze a szerelem, egy hirtelen fordulattal győzedelmeskedik mégis. Ajánlhatnám ezek alapján olyan olvasóknak, akik a Romana regényújság nagykunsági változatába szeretnének belefeledkezni, de a regény, természetesen, sokkal több egyszerű szerelmes füzetnél: olvasás közben időnként szinte megfeledkezhetünk a szerelmi szálról, olyan hosszan elidőzünk, például a juhászokkal a pusztai éjszakában” (201). A gyengébb műveket nem hallgatja el, vagy – ami még gyakoribb megoldás – nem mentegeti, hanem megmutatja, milyen tulajdonsága mutatkozhat érdekesnek számára. Emellett az ismert életművet bizonyos szempontból bővíti is: a kötet egyik legizgalmasabb fejleményeként a Móricz-hagyaték eddig ismeretlen részeit is közreadja és használja, éppúgy, mint az elmúlt években megjelent naplók vagy levelek részleteit.

Mérföldkövet jelent tehát Szilágyi Zsófia munkája, aki sokrétűen gazdagítja Móriczról és koráról, környezetéről való tudásunkat, terjedelmes, több mint 700 oldalas kötetében. Gördülékeny, közérthető nyelve egyszersmind élvezetes olvasmányos is teszi a monográfiát. Ennek kapcsán persze felvetődhet a kérdés: kinek is szól a friss Móricz-monográfia? A korábban tárgyalt feltáró, beavató jelleget, valamint a kötetben gyakori részletesebb tartalomismertetések tekintve, feltételezhetően a szélesebb olvasóközönséget is igyekezett megszólítani a Kalligram Kiadó. Ugyan-

csak ezzel magyarázható, hogy nem tér ki a Móricz-újraolvasásnak az elmélet területét is érintő főbb kérdéseire, mint a realizmus, a referencialitás vagy éppen a műfajiság kérdése (hogy csak néhányat említsünk), mint ahogyan a kötetben vélhetően ezért szerepel viszonylag kevés alaposabb szerkezeti vagy esetleg (narrato)poétikai kérdéseket is érintő elemzés.

Az 1960-as évek monográfiáinak célkitűzését, vagyis egy-egy életmű megoldását, végleges rögzítését (és ezzel lezárását) Czine Mihály utószavai is tisztán megvilágítják: „Móricz Zsigmond életének és műveinek marxista irodalomtörténeti feldolgozására Nagy Péter vállalkozott. [...] Az életmű számos kérdését véglegesnek tűnően megoldotta, és egyes műelemzéseinél aligha fog lényegesen mást mondani az irodalomtörténet. Természetesen, könyvében nem tárhatta fel Móricz Zsigmond életének és művészetének minden kérdését.” (CZINE, *Móricz Zsigmond útja...*, i. m., 529.)

Szilágyi Zsófia ezzel szemben inkább kinyitni és felszabadítani igyekszik a móríci életművet. Rögzítés helyett azt javasolja: vegyük kézbe és olvassuk a szövegeket. Kötete fogódzó pontokat kínál, és arra biztatja az olvasókat, hogy fedezzék fel újra Móriczot, aki – ahogyan Szilágyi írja – „[...] beszél hozzánk. Hozzánk is beszél.” (747.) Nem kevesebbet kér tehát, mint hogy Móricz és a Móricz-olvasás legyen magánügyünk, szívügyünk, hiszen, mint monográfiája is mutatja, kimeríthetetlen kincsestár az egykor elfeledett, mára azonban igenis élő Móricz-életmű.

Tardy Anna